

ЧЕТЕНЕТО И КНИГАТА В ПОСТМОДЕРНАТА ДИГИТАЛНА СРЕДА

Добринка Пейчева* и Boguslaw Dobek-Ostrowska;
Cengiz Acarturk; Daiva Janaviciene; Irena Maceviciute;
Gitte Balling; Jiri Travnicek; Johanna Kaakinend; Katrin
Tiidenberg; Lefkios Neophytou; Lilia Raycheva;
Luminita Frentiu; Marina Kotrla; Miha Kovac; Orsolya
Papp-Zipernovszky - **contributors** **

Едни от най-тревожните вопли за редуцирани духовни контакти в съвременното развитие на обществата, в това число и в България, са воплите за намаленото четене на книги. Регулярно провежданите социологически и статистически изследвания през последните десетилетия разкриват относително устойчива картина на спад или задържане на нивото на четящите хора. Национални статистически институции, Евростат, специализирани социологически агенции, както и специализирани фондации, перманентно правят проучвания, огласявайки повече или по-малко мрачни картини на четенето в много европейски страни.

Не трябва да се забравя обаче, че статистическата картина на четенето не винаги се представя в релевантната на дигиталната епоха светлина. Метаморфозите, които претърпя и претърпява книгата и трансформациите, които настъпиха при четенето в дигиталната ера, изискват по-специален изследователски поглед, който да се опита да очертае както някои от последиците, така и от причините за фундаментални промени, които ги съпътстват.

В настоящата статия се представят обобщени данни от проведена по метода „експертна оценка“ анкета сред 14 експерти, участващи в COST Акция 1404 E-Read (2014 - 2018г.) за нагласите към съвременните форми на четене и към бъдещето на книгата и е в рамките на изследователски проект ДКОСТ 01/13 от 04.08.2017 г.

Някои от експертните изводи гласят, че книгата в традиционния и вид ще се промени в голяма степен, ще се извършват множество конвергентни процеси между традиционните и е-формати, както и между останалите медии, но като хартиен

носител няма да изчезне, ще бъде притежание преобладаващо на интелектуалния елит.

Ключови думи: четене, книга, е-четене, бъдеще на книгата, нагласи към четенето

1. Въведение

Четенето се превръща в масово явление най-вече в модерните времена. Става ежедневие с масовизирането на печата и пресата, променяйки формите си паралелно с промените в технологиите на техните носители и в уменията за използването им. Но четенето не е просто физическо умение, а един от начините на създаване на значения на хората, на осмисляне на части от живота, на придобиване на навици за справяне и пр.

С течение на годините читателят е променял читателското си поведение, както и предпочитанието към определени форми. (Cavallo, Chartier, 1999; Mangen, & Van Der Weel, 2016)

Четенето за известно време дори е еволюирало до степен да бъде трудно обозримо и трудно уловимо със съвременните изследователски инструменти.

Днес сме свидетели на значими трансформации в самите културни модели на четене и писане (Flewitt, Messer and Kucirkova, 2014)

Роди се една нова писмена култура, която използва национална и международна лексика и която се експлицира като е микс от вербални и невербални знаци и символи. (Peicheva, 2011; Rose, 2011)

Четенето като дейност също претърпя метаморфози. То постепенно се пренася към електронните формати и интернет източници, при това не само в професионалните дейности и взаимоотношения, но и в свободното време. Хората днес четат изключително много и чрез мобилните си устройства – лаптопи, таблети, смарт телефони.

Самото четене става все по - фрагментирано, съчетава се с четене на много повече уточняващи терминологични или събитийни препратки, с допълнителни търсения на факти, събития, други автори, писали по проблемите и пр. (Margolin, Driscoll, Toland and Kegler, 2013; Kucirkova, 2014, Mangen and Kuiken, 2014; Merchant, 2015; Baron, 2015)

Емпиричните социологически изследвания в България, които се правят и в момента, са насочени главно, към това четат ли се книги! И обикновено под книги се имат предвид художествени произведения. Но дори и при изследванията на четенето на

художествените произведения почти не се обръща внимание за четенето им посредством електронните комуникационни средства.

Всъщност, книгата е била и продължава да бъде едно от най-сложните средства за масова комуникация. Тя съдържа в себе си целия арсенал от характеристики на една медиа – авторство, производство, разпространение, потребление и пр., но тя е и нещо повече от медиа. Тя е и произведение на изкуството (художествен продукт в цялото си жанрово разнообразие), тя е и научно произведение (научен продукт - също в цялото жанрово разнообразие в науката). Книгата е и приложен продукт - инструкция, помагало.

Книгата, от друга страна, е духовен приятел, помощник, но и отдушник, заместител на реалността. Ето защо всяко едно изследване на книгата не би могло да бъде обхватно и страда от непълнота. Не би могло да бъде обхватно и поради комплицираността на процесите на възприемане на книгата. Въображението, което е в основата на контактите с писмените текстове, респективно с книгата, е особено зависимо от тяхната форма. Обстоятелствата, също имат значение.

Известно е, че преминаването от ръкописна към печатна форма на общуване има хилядолетна история. Но именно чрез ръкописа, а по-късно и чрез книгопечатането се извършват първите технологизирани масово-информационни промени. От устен и междуличностен в рамките на хилядолетията, „разказът“ става „технизирани“ (написан, публикуван) и масов. Без да са уникални, хартиените носители на книгата и писмото обаче и до ден днешен запазват своя сакрален характер – приемат се за традиционни и едва ли не нетехнологизирани носители. (Ong, 1982, 2005; Havelock, 1986)

Нещо повече, самите носители на писмеността стават детерминирани за етиктиране на епохите след устната култура – епохата на писменото слово, електронната епоха и пр.

Не случайно в този смисъл са особено актуални въпросите за книжните носители и за измеренията на техните последици в постмодерното ни съвремие. (Davoli, Du, Montana, Garverick, Abrams, 2010; Ackerman & Lauterman, 2012;)

2. Метод

Използваните социологически методи, на базата на която са получени резултатите, обект на анализ в тази статия, са: експертна оценка, фокус група-световно кафене и индивидуална пряка анкета сред студенти в България и Албания.

Чрез метода „експертната оценка“ бяха анкитирани 14 експерти в областта на книгата и четенето, членове на Управителния съвет на Action 1404 E-Reading

Приложени са първичен тематичен анализ и вторичен анализ на данни от други представителни социологически изследвания от специализирани агенции

Всички социологически изследвания са проведени през периода февруари-април 2018 г.

3. Резултати

От проведената през м. март 2018 г. експертна оценка сред 14 видни европейски представители на книгата и четенето в рамките на Европейската програма COST Action 1404 E-Reading, се разкриха няколко важни акцента, касаещи този феномен: както като настояще, така и като представа за развитие на бъдещи процеси¹.

На дискусия бяха поставени въпроси, които особено много вълнуват учените и хората от практиката – производители и потребители на писмени продукти. Имат се предвид: въпросите за разпространените твърдения за предпочитанията към традиционното четене и евентуалните причини за това; за предпочитанията към електронното четене и причините за това; за негативните последици от електронното четене, за очакванията им за бъдещото развитие на печатната книга и пр.

Предпочитанията към традиционното четене

Едно от най - разпространените дискусинни въпроси за предпочитанията на хората към традиционния вид четене получи следните характерологични обяснения:

- социално психологическо. Наличието на нагласи за четене чрез традиционните способности се обяснява от експертите най-вече с читателския континуитет, с обичайните практики, със създадените и предавани в рамките на поколенията навици на хората;
- утилитарно. Обясненията се дискутират и по посока на предимствата, които са довели до устойчивост на нагласите към традиционните форми, някои от които са от физическо, други от въображаемо и емоционално естество, трети от когнитивно-социализационно, четвърти от носталгично – чувствено естество.

В такива разрези именно се представят отделните обяснения на експертите – лесно разлистване от страна на читателите и възможности за препрочитане на предходни текстове; лесно запомняне и визуализиране на разположението на определени текстове

в рамките на отелни страници, по-лесно възприемане и създаване на въображаеми „картини“, по лесна-корекция на тези картини и пр.

Не на последно място е и широко разпространеният напоследък обяснителен аргумент - мирис на хартия. В този обяснителен механизъм се преплитат едновременно елитарната проекция, когато малцина са имали достъп до хартиените книги с една прагматична проекция – ръката да пипне, да се почувства хартията. От гледна точка на съдържащото се в нея, без да има претенции за оригинален продукт, книгата започна да се възприема като такава след преминаването и от ръкописна в печатна форма. Това възприемане се засилва още повече в съвременното ни и вероятно ще се засилва.

На въпроса: „Има широко разпространено твърдение, че хората предпочитат четенето на хартия прена електронното четене. Какви са причините за такова изявление?“ обобщените размисли и виждания на експертите се ранжират по следния начин:

- навик;
- по-лесно прелистване напред и назад през страниците;
- създаване на по-добра визуална представа;
- ммиризмата на хартия;
- по-лесно запаметяване на текстовете ;
- по-лесно възприемане;

В графичен вид разпределението на обобщените позиции на експертите е в следните процентни съотношения:

От ярко изразени позитивни емоционални чувства и желания на експертите от рода на: „Харесва ми да живея в апартамент, пълен с книги“ (1) се преминава към съмнения за улесненията, с които се съпътства четенето на печатни текстове: "Традиция, емоционална/афективна привързаност, хаптичен навик, чувствам, че е по-лесно да се възприемат или да се разглеждат нещата в печатните книги, но това не е обективно. По-лесно - просто се чувства по-лесно“ (7) и в края на краищата отново се достига до когнитивно-социална полза: „формиране на ценности, базирани на колекция от хартиени книги“ (12)

Електронното четене

Силно дискусивно се оказва и противоположното твърдение за причините за увеличения ръст на електронното четене. Не само сред експертите, но и сред останалата част на хората е разпространено виждане, често базирано на различен тип емпирични изследвания, че делът на четене на хартиени носители драстично намалява. Разпространените аргументи имат своите основания. Почти повсеместният достъп до интернет, както и перманентно нарастващият дял на неговите ползватели през годините в почти всички страни на света, предизвика преосмислянето на явлението, от страна на множество радатели на традиционното четене. Масовизирането на четенето по електронен път бе резултат не само на модна приумица. Интернет комуникацията се

разгърна поради няколкото улеснения, които се оказаха решаващи за началните процеси на промяна на съотношенията традиционно - е-четене. Оказаха се решаващи и за устойчивостта, и за задълбочаването на тези процеси. Улесненията освен това не бяха иманентно присъщи само на четенето, но и на самото писане. Иначе казано – на цялата досегашна няколковековна писмена комуникация и култура. В четенето, респективно писането, навлязоха множество икономически изгодни иновационни инструменти, които наложиха нов тип на писане, съхраняване, каталогизиране, документиране, разпространение. Наложиха нов тип на създаване на писмени текстове, съдържащи самите оригинали, възможности за мигновена връзка с поясняващи текстове, извън оригиналите, както и за обратна връзка – чрез форумни изяви, връзка с други оригинални текстове на подобна тематика и пр. Създадоха възможност за нов тип авторство, съчетаващо различни мултимедийни подходи и реализации. Писането бе улеснено от възможност за по-лесно намиране на текстове, свързани с аргументационни изисквания, за по-бързо обхващане на големи масиви от литературни източници, за по-лесно цитиране и позоваване (чрез „копи“ и „пейст“), за различен тип визуализации и пр.

Новите комуникационни инструменти обаче облагодетелстваха не по-малко и процеса на четенето. Читателите съкратиха времето за търсене на материали. От една страна, активността на читателите се повиши неимоверно. От друга страна, четенето придоби и креативен характер. Комбинират се подходящи текстове от различни източници, съставят се нови тематични продукти, които улеснят запознаването с различни гледни точки отделни лица, групи или институции. Четящите имат възможност сами да получат пространна картина. Те могат да си подчертават важните моменти, без да повреждат текстовете, да оцветяват отделни пасажии с различни цветове, без да пострадат автентичните документи. Четенето стана възможно навсякъде - по въздух, на море и на земята, безотносително към носене на арсенал от книги или вестници и пр. Новите комуникационни средства се превърнаха в огромни писмени, аудио и аудиовизуални библиотеки и хранилища за улеснения на четения от всякаво естество. При това без допълнителни финансови натоварвания или допълнителни програмни пакети.

Четенето чрез печатни или ръчно написани текстове драстично намалява през последните десетилетия, и това далеч не е внушение. Какви са причините, според

експертите, и дали електронното четене става предпочитано явление е изключително важен въпрос.

На дискуссионното питане за разпространените твърдения, че електронното четене става все по-предпочитано, обобщените причини според експертите са ранжирани по следния начин:

- възможност за записване, съхраняване и подреждане в папки на големи количества от текстове;
- лесно и бързо откриване на текстове;
- възможност за комбиниране на текстове от различни източници, сайтове и пр.;
- лесно копиране и прехвърляне на важни мисли, послания и цитати;
- „болдиране“ на важни думи, изречения, абзаци 3,57

Обобщените резултати на обясненията на експертите за нарастващите предпочитания за електронно четене в графичен вид са разкрити чрез следните процентни съотношения

четене в графичен вид са разкрити чрез следните процентни съотношения.

Четенето на книги по електронен път дава възможност за нов тип синтезиране на съдържанието на прочетените книги в стандартни персонални дневници. По-рано дневниците ,се използваха бяха при записване на основното от съдържанието на

прочетените хартиените книги. Днес и това явление се улеснения чрез новите електронни възможности.

Експертите са единодушни в преценката си, че колкото и да са валидни в голяма степен, причините варират „в зависимост от това какво се чете – дали се четат художествени произведения или се четат документални произведения, зависят от достъпа, от самия им афинитет и пр.(3)

Ето някои от споменатите предимства на електронното четене, споделени от експертите в съгласен вид:

- "възможност за подчертаване на някои текстове, правене на съпоставки с речници, оригинални текстове, икономично изгодни са; по-евтин начин са за четене, отколкото да се купуват и складират книги, не се плащат такси при заемането им, не се плащат данъци върху книгите, има изключително много книги за безплатно четене и пр."(7)

- електронните носители са "по-лесни са за обработване и пренасяне, могат да се съхраняват в облак, който е достъпен навсякъде, независимо от местоположението или устройството за четене"(11)

- „бързо търсене на информация. Подходящи са особено за хората с мобилен стил на живот (12)

Негативните ефекти

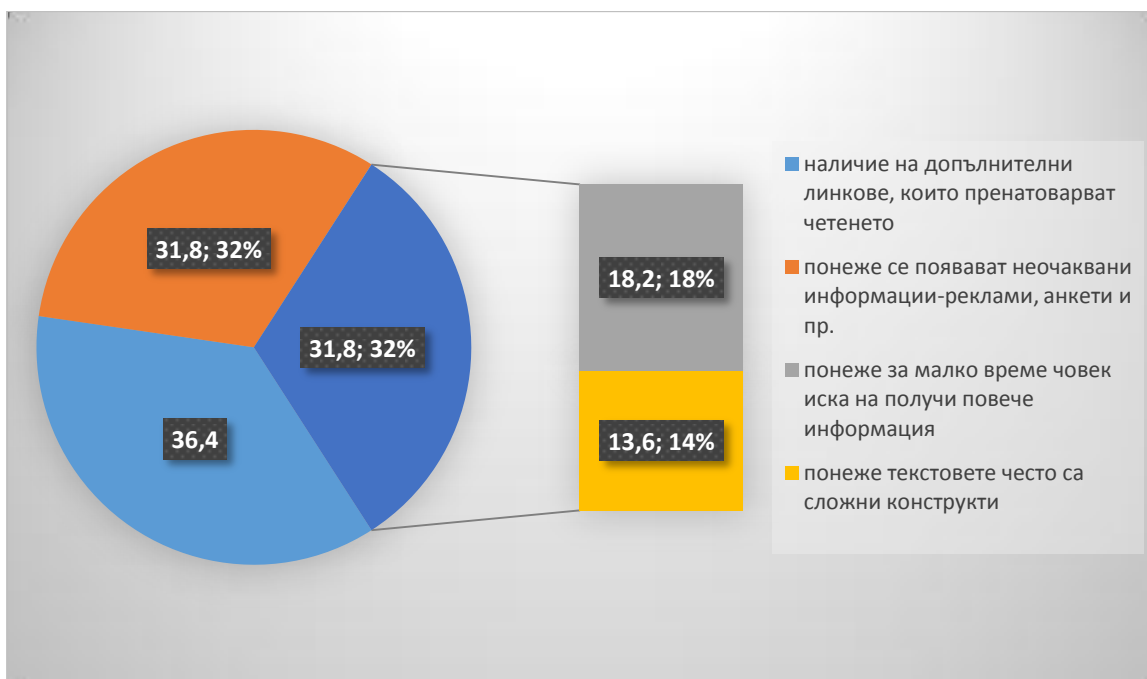
Четенето по интернет и изобщо интернеткомуникацията, като всяко друго явление със социални последици е съпътствано освен с позитиви, и с отрицателни рефлексии. Особено ярки са някои изразени позиции, в които експерти твърдят, че четенето чрез екранните способности е несравнимо по-некачествено, отколкото при традиционните печатни средства. Аргументите, които се използват обикновено, се свързват с далеч по-големите възможности за пренатоварване на психиката, поради няколко причини – превключване към нелинейно четене, екранно рамкирани текстове, макар и с минимално излъчване, различие при разлистването на страницата и пр. За особено пренатоварващо психиката се смята четенето на нехудожествени текстове, което често се съпътства с изобилие от нежелани реклами, линкове, други мултимедийни конструкти, които затормозяват възприемането на текстове с по-голям обем. Засилващ се негативен факт, свързан с интензивността на живота след навлизането на интернет е реалистичното желание на хората за минимално време да

получат максимално количество информация. Силно негативен фактор е и създадения непривлекателен образ на електронните четци, като наподобяват все още масово едни непривлекателни механични четци.

Ранжирането на отговорите на експертите за причините за подобни негативни последици е следното:

- наличие на допълнителна информация, линкове, които претоварват четенето и т.н.;
- появяват се различни нежелани и неочаквани включвания - реклами, онлайн анкети и т.н.;
- защото хората искат за кратко време да получат колкото се може повече и по-пространна информация;
- защото текстовете често са сложни конструкции.

Графичният вид на отговорите за причините за негативните последици, разкрива следните процентни съотношения:

Ето някои от споделените виждания за някои от негативните последици:

-, „Не е удобно да седнете пред компютъра и да четете линеен текст.“(1)

- „Липса на грамотност и дисциплина на четене по фокусиран начин в интернет“ (5).

-, Мисля, че разсейването е основен източник на трудности при онлайн четенето“(10).

Бъдещето на четенето и книгите

Четвъртият акцент на изследване мнението на експертите е свързан с настоящите и предстоящи трансформации в традиционните книги.

Голяма част от експертите са на мнение че ще има още много промени. Ето някои автентични текстове:

„Печатни книги ще останат живи и устойчиви на ритниците, ще се превърнат в медиите на интелектуален елит.“(1)

- Използването на печатни или електронни книги ще бъде по-съзнателно определяно от задачите. Изборът на формата за четене ще зависи от целта на читателя“(2)

- „Зависи от целите и съдържанието. Четенето на нехудожествени текстове в областта на образованието вероятно ще стане по - дигитализирано, докато художествените произведения, четени за развлечение в свободното време винаги ще бъде „аналогово“. Аудиокнигите са все по-разрастващ се начин за "четене"(3)

- Вярвам, че печатаните книги в крайна сметка ще престанат да съществуват заедно с последното поколение, което е свикнало с използването му. Тъй като по-младите поколения използват все повече и повече цифрови четци, печатането ще остане толкова дълго, колкото задължителната образователна система ще бъде готова да промени нещата. Дотогава постепенно ще наблюдаваме намаляване на употребата и най-вероятно разграничение ще е налице само за училищни цели. Ученето обаче (освен обучението в училище) ще бъде улеснено с електронните медии. В този контекст, електронното четене ще се увеличи и ще се размножава, а уменията и способностите за повишаване на разбирането и управлението на информационното познание ще процъфтяват, като по този начин ще се преодолеят пречките, които фаворизират печатното над цифровото четене“(8)

- Мисля, че на много книжни пазари промените влязоха в сила, че са по-малки, че има печатане на традиционни книги по заявка, че профилът на книгите, които са на хартия, е променен и т.н. Затова мисля, че тенденцията на промяна ще продължи. Не мисля, че напълно ще спрем да правим книги на хартия (освен ако няма някакво драстично законодателство за опазване на околната среда и не стартира кампания за осъзнаване на проблема с опазване на околната среда).(7)

- „Промяната вече е налице. Ако бестселърите все още са в процес на търсене, особено в джобен формат, справочници като речници и енциклопедии имат все по-малко търсене на пазара, като онлайн версиите се предпочитат като бърз достъп до информация. Професионалистите в езиковата индустрия използват почти изцяло онлайн речници, защото освен лесния и бърз достъп има по-голям избор и непосредствен начин за проверка на валидността на лексикалния избор“.(9)

- Мисля, че печатните книги неизбежно ще изчезнат, докато новите поколения растат. Като казвам това, не искам да кажа всички печатни материали, а само книгите. Причината е, че книгите обикновено изискват значителни усилия за извличане на информация от текстовете (има предвид разпределянето на време и внимание за по-дълъг период от време, отколкото следващите поколения ще могат да си позволят)“(10)

- „Сега дори университетските библиотеки се освобождават от печатни издания, защото електронните книги са по-достъпни за студентите и не изискват място за съхранение, което е скъпо.(11)

- „Младите хора нямат навик да използват печатни книги и материали, те имат своите компютри или мобилни телефони и това е техният свят. Това е нов навик да се живее с тези инструменти през 24 часа: техният сън, ядене и др., са съпътствани с мобилните телефони. Те не се нуждаят от традиционни книги.(13)

- Аз ще подчертая за необходимост от координация между двете области, т.е. за един начин, който ще доведе по-скоро до конвергенция, отколкото до сблъсък. С други думи, твърде малко време (след цифровата революция) е налице, за да може да се разпознае какво всъщност се случва и ще се случва в бъдеще.(4)

- Това е прекалено сложен въпрос, за да се отговори по един или друг начин. Всичко може да се случи по пътя. Освен това нищо не става, както си мислим, че трябва да стане: популярната литература се чете най-много в цифровите формати, но все повече и повече научни и бизнес издания се преместват онлайн, а някои неща съществуват само в цифрови формати. Има големи различия в издателството в различни области: детска литература, научни монографии в хуманитарните науки, дигитални списания в естествените науки, сива литература с отворен достъп, художествени книги и албуми и т.н. Влизат все нови начини за писане, но старите не изчезват. Така че, за кои книги говорим? Това не е въпрос на празен ход. Книжният свят е изключително сложен и изпълнен с неща, за които никой от нас никога не е чувал. Вчера научих за красивите издания на гравирани книги, изобразяващи с голяма визуална подробност

коронационните празници в европейските страни в бароковата епоха. Те напълно изчезнаха от производството, тъй като имаме фотография и филми“(5)

- „Мисля, че няма да има големи промени в близко бъдеще в моята страна. Повечето книги, които могат да се купят в електронен вариант, все още са на чужд език, което означава, че не можете да прочетете нова най-продавана от хърватски книги версия в електронна форма. За някои хора това все още е нещо, което ги прави по-склонни да четат традиционна книга. Също така, за да прочетете книга на устройство с добро качество, трябва да притежавате такова устройство, а не много хора в моята страна могат да си ги позволят.(6)

- „ Мисля, че хартиените и електронните медии ще съществуват съвместно, а хората ще четат и от двата случая, според ситуациите, - които са най-удобни“(12)

- „Печатните книги ще се развиват и адаптират към новата комуникационна среда. Едва ли ще има драстични разлики в съотношението на търсенето между книгите на хартиен и на електронен носител, но ще има по-внимателно планиране и маркетинг на продуктово развитие. Предстои профилиране според потребностите на фрагментираните аудитории. Макар цифровата среда да предлага полифункционалност в търсенето, намирането, сравняването и анализирането на различни източници, ще трябва да бъдат положени усилия за улесняване на възприемането и трайното усвояване на информацията, използвайки аудиовизуалната изразност. Електронните носители са много ефективни за професионално-справочна дейност, но все повече ще се увеличават предизвикателствата за точността на онлайн разпространяваните данни. Печатната книга ще продължава да е по-надеждна по отношение на възприемането, и осмислянето на информацията, като сред предизвикателствата към нейното съществуване ще бъде възпитаването на навици за четене от най-ранна възраст. Аудиторията и пазарът ще определят параметрите на пространството, което те ще заемат във всекидневието на потребителите. (14)

Нагласите на младите хора към електронното четене

Двете емпирични социологически изследвания, които направихме през 2015 и през 2017 г. в България² и Албания³ сред студенти от университетска среда, потвърждават в голяма степен становищата и твърденията на експертите по повдигнатите дискуссионни въпроси. Потвърждават се в основни линии и вижданията им и от проведената фокус група, организирана под формата на световно кафене от

ас.д-р Диляна Керанова.⁴ Тъй като няма съществени различия между анкетното проучване сред студенти през 2015 и 2017 г., включително и между студентите в двете страни - България и Албания и данните от фокусгрупата, се представят обобщени ранжирани данни, както и самите тенденции. Само като конкретика се правят някои цифрови експликации на нагласите на младите хора.

На въпроса към младите хора „как четат обикновено в ежедневието си“ и в четирите изследвания преобладава смесения подход - и по електронен и по традиционен начин. Около една пета четат обикновено на хартиен носител, но около 30 на сто по електронен път. Налице е известно увеличение на дела на електронното четене през 2017 г. макар и не голям – от около 26, 3 на сто се увеличава на 29-30 на сто. Приблизително същите са стойностите и за Албания през 2017 г.

Предпочитанията за четене също са показателни. Преобладават и сред младите хора предпочитанията за четене на хартиен носител, но се увеличава делът на хората предпочитали електронните средства и тези, за които това няма значение. И при младите хора, предпочитали електронните средства на преден план излизат някои от доказаните предимства на електронното четене: възможности за осъществяване на връзка с други текстове, по-лесното правене на справки от различно естество, наличието на възможност за обратна връзка чрез различни форми - форми, чатове и пр. Налице е и отношение към слабостите на електронното четене.

На въпроса: „Какви са обикновено последиците от пренатоварването ви при четене по електронен способ?“ най-голям е делът макар и с различни проценти на отговорилите „заболяват ме очите“. При ранжирането на отворорите следва „замайване на главата“, „схващане на гърба“ объркване, кое от къде е било и пр.

За съжаление и младите хора рядко четат художествени текстове, а електронните четци не са станали масово притежание. От представителното изследване на Алфа рисърч⁵ от 2014 г. само 4,4 на сто е делът на хората ползващи и предпочитали електронните четци за четене на художествена литература.

В последното изследване на Институт Отворено общество от април 2018 г. потвърждава констатацията на спад в четенето⁶. В него се посочва, че 36 на сто са хората, които категорично не отделят време за четене на книги. Само 12 на сто от хората четат почти ежедневно, толкова са и хората, които четат няколко пъти седмично. Изследването сочи, че няма съществени различия между данните от същото изследване през 2016 година.

С приблизително една четвърт четящи редовно книги през седмицата, България се нарежда след средните стойности за Европа. През последното изследване на Евростат от 2016 година, тя е поставена на 21 място сред 28-те страни.⁷

4. Дискусия

Икономическите и технологичните влияния се оказват съществени за преминаването и утвърждаването на четене от екран. Преминаването от „аналогово“ към цифрово публикуване се оказва икономически изгодно по няколко причини – първо от финансова гледна точка, второ от гледна точка на икономия на време, трето от екологична гледна точка.

Технологичните измерения от своя страна, също позиционират културни промени, касаещи производството, съхраняването и разпространяването на писмената продукция. Появилите се електронните книги предизвикват и водят след себе си е-книжарници, е-библиотеки. Повсеместността и мобилността се открояват като иманентен определител на читателите. Пред книжния пазар се появи нов тип предизвикателства, свързани с технологизацията и конкурентноспособността както вътре в отделните страни, така и между тях. Ценовата конкуренция между електронните и печатните книги, от друга страна е показател, който предстои да оказва икономическо и културно въздействие в световен план. Съвременният текст реструктурира своята битийност. Писмената текстовост функционира наред с цифровата текстовост.

Появяват се нови съотношения в текстовото разнообразие. Променени съотношения са налице както вътре в отделните жанрове, така и между самите тях. Текстовото културно пространство се насища с хибридни елементи, превръщайки текстовете в мултимедийни продукти.

Новите цифрови писмени текстове, особено тези, които се отнасят към научната и масмедийната литература – новини, статии, коментари, художествени текстове в персонални страници, блогове, социални мрежи и пр., правят четенето все по-прекъсващо и фрагментирано. (Mangen, Walgermo and Brønne, 2013; Mangen & Van der Weel, 2016) а ефектите от прочетенето се комплицират.

Традиционната грамотност се поставя под въпрос, натовазва се с познания и умения за боравене с нелинейни хипертекстови медийни продукти. Метамедийният характер на множество цифрови текстове повлияват върху традиционната лекота на

тяхното възприемане. Обикновената мултисензорност при традиционното четене и възприемането на текст се допълва от аудиовизуално слушане и гледане, които допълнително усложняват перцепциите на хората. Не са за пренебрегване и промените в сензомоторните и ергономични аспекти. Изискването за нова медийна грамотност е най-голямото предизвикателство в дигиталната епоха. (Barton, Hamilton, Ivanic, 2000; Kress, 2003; Leu, Kinzer, Coiro, Castek, Henry, 2013)

Налага се съобразяване със съществуващи емпирични данни за необходимите трансформации в новата книжна среда – от една страна, съобразяване със спецификата и жанровете на отделните текстове, от друга страна, с целите на авторите при създаване на различните текстове, от трета страна, с потребностите на читателите в различните жанрове и не на последно място, с конкуренцията. Специалистите недвусмислено подчертават комплексността и нееднозначността при определяне на промените – не само на този относително ранен етап, но и в бъдеще.

Новите метамедийни текстови конструкции предполагат нови познания и грамотност за прочит на мултимедийните продукти, използване на нови интерпретационни подходи, ново оценяване на съдържанията и нов тип активност. Новата е- грамотност се свързва с изисквания за нови образователни и социални политики. Изследванията, които включват измерване на въздействието на цифровизацията върху текстовото четене, са недвусмислени относно затрудненията и пренатоварванията, които съпровождат четящите. (Bilandzic, 2009; Van Der Weel, 2011, Reicheva, 2016). При това изискванията за новата медийна грамотност се отнасят към всички субекти – авторите, производителите, вземащите решенията, разпространителите (библиотекари, книжари, администратори на е-издания и пр.) и читателите.

Библиологията (науката за книгата) в чийто център е книгата, като една от специализираните поднауки на науката за медиите, става една от най-благодатните сфери за изследователски търсения, тъй като касае промени на столетни културни модели и практики. В изследването на книгата и четенето се съсредоточават разбиранията за търсенето на ефектите от различните промени, осъзнаването за предприемане на нови изследователски парадигми на базата на качествени и количествени подходи, перманентно изследване на влиянието на цифровизацията. Не трябва да се забравя, че промяната на писмените текстове от печатни в цифрови е промяна във всички сфери на обществото. Рефлексите на тази промяна са рефлексии

върху хората от всички социални сфери. Казано по друг начин - няма сфера или дейност на хората в обществото, в която писмените текстове да не са основни инструменти, четенето също. Ето защо изследванията са тогава ефикасни, когато обединяват равнопоставено усилията на различен тип заинтересовани специалисти.

Изследването на четенето и бъдещето на книгата са важни, защото четенето е в основата на духовния потенциал на всяка една страна. Книгата с художествени текстове играе ролята на ценностен ориентир не само за подрастващото поколение.

Четенето продължава да бъде най-важното средство за изграждане на ценностна и национална идентичност на хората. Споделя се мнение, че четенето превъзхожда по значимост фактори като телевизията, филмите, училището, семейството и приятелските кръгове.

Според последни данни на Институт „Отворено общество“ на въпроса: „Колко често отделяте време за четене на книги?“ се оказва, че възрастните над 60 години четат значително по-рядко от по-младите. Почти половината (49%) от хората над 60 години заявяват, че изобщо не отделят време за четене на книги. 2 пъти по-малко са читателите на възраст до 29 години които заявяват че изобщо не четат (24%). Сред най-младите всеки трети (34%) заявява, че чете книги почти всеки ден, а с увеличаване на възрастта, този дял спада до 22% при хората над 60 години. Малко повече от 1 на 5 души от 30 годишните отделят време за четене почти всеки ден, доближавайки се до средните стойности за страната.

Данните от изследването сочат относително малък среден ръст на четящите. През 2016 г. изцяло нечетящите са 40 на сто, а през 2018 – 36 на сто.

Особено показателен се оказва фактът, че хората, които всеки ден осъществяват интернет комуникация (46% от пълнолетното население на страната), имат различно отношение към четенето на книги. Те отделят доста по-често време за четене. Всеки трети (31%) чете книги почти всеки ден, а почти наполовина са хората от тази категория които изобщо не четат книги (22 на сто).

На въпроса „На кой вид медиа се доверявате основно, когато имате нужда от информация за положението в страната?“, се оказва, че посочващите интернет четат много повече книги от посочилите телевизия. 33% от предпочитащите да се информират чрез интернет заявяват, че четат книги почти всеки ден, за разлика от доверяващите се на телевизията, при които едва всеки пети (20%) отделя време за четене почти всеки ден.

Изследователите на Института констатираат:

“хората, които четат книги почти всеки ден (24% от всички) предимно живеят в столицата (24%) и областните градове (41%), голяма част (53%) имат или учат висше образование. Това са предимно млади хора (22%),

значителна част от които са под 30 г. Тези, които четат книги почти всеки ден, използват и се доверяват на интернет повече от средната стойност за страната. От всички медии те имат по-голямо доверие на интернет (23%) спрямо средното (16%) и съответно доста по-голямо ежедневно потребление на интернет (61%) спрямо средното (46%). Данните от изследването показват, че който чете книги почти всеки ден е по-критичен от средностатистическия пълнолетен гражданин⁸

За съжаление и при това изследване не се прави разграничени за четенето чрез електронни инструменти.

Всъщност съвременната криза в четенето захранва дефицита на критичното гражданско мислене, а както пише Ив Евтимов (2010), „крачката от липсата на собствено мнение и несвободата, поражда от незнанието до икономическата криза е миниатюрна“. Книгите подготвят хората към аналитично мислене, повишават гражданското им създание, правят ги истински граждани.

5. Заключение

Е-четенето и писането устойчиво участват в създаването и разпространяването на нови модели на културно-цивилизационни практики, резултат в създаването на разнообразни по съдържание и форма медиализационни продукти.

Доколко традиционната печатна индустрия ще се застраши и конфронтира от заложените възможности на новите медии за креативност от най-различно естество, е въпрос и предизвикателство, което предстои и вече се преодолява. Не случайно европейската изследователска мисъл се ангажира с няколко проекта в тази посока.

Е-четенето се оказва значима цивилизационна промяна с фундаментални последици, която изисква съобразяване с много неизвестни.

Е четенето е не само тревога пред издателите, и ангажимент за значими промени в печатното производство, но и за читателите, за възможностите им за критична комуникация.

Някои от по-важните стъпки, които произтичат от проведените изследвания биха могли да бъдат:

- сътрудничество между двете индустрии и бъдещо конвергентно развитие;
- съобразяване с влиянието на аудиовизуалността сред подрастващите и релевантното ѝ имплантиране и в традиционните форми;
- освобождаване от неефективни издателски ниши, за сметка на ефективни;

- интелектуализиране на индустрията, вместо профанизиран тираж за временни печалби;

- разширяване, но и защита на авторството;

- разнообразяване на формите

Някои от препоръките вече са в ход. Предстои тяхното разгръщане и търсене на ефекти.

Печатната книга едва ли ще изчезне след появата на електронните и варианти, така както не изчезна киното, след появата на телевизията, не изчезна театърът след появата на киното, и т.н.

В историята на медиите и културата има още много подобни примери, доказващи устойчивостта и виталността на всяка една медия с общосоциално значение. Старите медии винаги биват притеснявани от появата на новите, но за да надживеят времето и проблемите си, се адаптират към настъпващите промени.

Въпреки често срещаните вопли за "криза в четенето", най-масовият и относително достъпен контакт на хората с изкуството в България все още си остава четенето на художествената литература.

По данни на социологическата агенция Алфа ризърч от последната 2018 г. е налице ръст на четене на книги от около 6 на сто спрямо 2014 г. 4 на сто е ръстът на четенето на книги при изследователите от Институт отворено общество.⁹

Устойчивото присъствие на печатната книга зависи от хората в нея и от техния иновативен потенциал.

БЕЛЕЖКИ

¹ През м. март 2018 г. бе проведена анкета по метода „експертна оценка“ сред 14 отзовали се видни европейски представители на книгата и четенето във връзка с изпълнение на проект ДКОСТ 01/13 към ФНИ. 13 от четринадесетте представители бяха членове на Управителния съвет на COST Action 1404 E-Reading.

² През 2015 г. бе направено емпирично социологическо изследване за нагласите на младите хора към електронното четене, в рамките на научноизследователски проект SRP С 5/15, както и фокус група, на тема: „Трансформации на четенето в медиализираното общество“ към Югозападен университет „Неофит Рилски“ Благоевград, финансиран по Наредба 9 на Министерството на образованието и науката.

³ През 2017 г. изследването бе повторено в рамките на проект ДКОСТ 01-13 от 04.08.2017 г. към ФНИ, като едновременно с това се проведе анкета и сред студенти от Университета в Елбасан под ръководството на д-р Валбона Муча по същата методика .

⁴ През 2017 г. бе проведена и фокус група, организирана под формата на световно кафене от ас.д-р Диляна Керанова от Югозападен университет, в рамките на изследователски проект ДКОСТ 01-13 към ФНИ, като член на научния колектив.

⁵ Има се предвид представително социологическо изследване, осъществено през 2014 г. от българската социологическа агенция „Алфа ризърч“ с ръководител доц.д-р Боряна Димитрова, под ръководството на проф. Александър Кьосев от СУ „Кл.Охридски“, 2016 г.

⁶ виж Драгомира Белчева-Петрова и Петя Брайнова, Демография на четенето на книги в България. Резултати от национално представително изследване на общественото мнение, 2018 г. социологическото изследване е направено от Институт „Отворено общество през м. април 2018 г. <https://osis.bg/?p=1988>

⁷ виж <https://btvnovinite.bg/lifestyle/liubopitno/evrostat-balgarija-ne-e-na-danoto-po-cheten-na-knigi-no-e-blizo.html> Седем страни четат по-малко от българите, публикувано в 09:33 ч. 01.11.2017 г. - Обновено в 20:19 ч. 01.11.2017 г.

⁸ Данните са представени като резултат от национално представително изследване на общественото мнение, проведено сред населението на възраст над 18 г. през април 2018 г. по метода на интервю лице в лице по стандартизирана анкетна карта. Респондентите са подбрани чрез вероятностна двустепенна гнездова извадка. Осъществени са 1179 при планирани 1200 интервюта. Максималната стохастична грешка е $\pm 2,8\%$. Изследването е осъществено и финансирано от Институт Отворено общество – София.

⁹ Иванова, Анисия Криза в четенето? 22.05.2018.19:50, Dnes. bg <https://www.dnes.bg/obrazovanie/2018/05/22/kriza-v-cheteneto-66-ot-bylgarite-sa-cheli-kniga-prez-2017-a.377167>

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

Ackerman, R. & Lauterman, T. (2012) Taking reading comprehension exams on screen or on paper? A metacognitive analysis of learning texts under time pressure. *Computers in Human Behavior*, 28.5, pp. 1816–1828.

Baron, N. S. (2015) *Words Onscreen: The Fate of Reading in a Digital World* New York: Oxford University Press USA.

Barton, D., Hamilton, M. And Ivanic, R. (2000) *Situated Literacies: Reading and Writing in Context* London; New York: Routledge.

Cavallo, G., & Chartier, R. (Eds.) (1999) *A History of Reading in the West (Vol. 1–3)*. Basingstoke & New York: Palgrave Macmillan.

Christopher C. Davoli, Feng Du, Juan Montana, Susan Garverick, and Richard A. Abrams When meaning matters, look but don't touch: The effects of posture on reading, *Memory & Cognition* 2010, 38 (5), 555-562

Evtimov, Iv (2010) Cheteneto, *Liberalen pregled In Bulgarian [Reading, Liberal review]*

Flewitt, R., Messer, D. and Kucirkova, N. (2014) New directions for early literacy in a digital age: the iPad. *Journal of Early Childhood Literacy*, pp. 1–22.

Gillen, J. (2014) *Digital Literacies* London: Routledge.

Havelock, E. (1986) *The Muse Learns to Write: Reflections on Orality and Literacy from Antiquity to the Present* New Haven: Yale University Press.

Kress, G. (2003) *Literacy in the New Media Age* London & New York: Routledge.

Kucirkova, N. (2014) iPads in early education: separating assumptions and evidence. *Educational Psychology*, 5.

Leu, D., Kinzer, C., Coiro, J., Castek, J. and Henry, L. (2013) 'New literacies: a dual level theory of the changing nature of literacy, instruction, and assessment', in R. B. Ruddell, N. Unrau (Eds.) *Theoretical Models and Processes of Reading*, 5th edn. Newark, DE: International Reading Association, pp. 1150–1181.

Mangen, A. and Kuiken, D. (2014) Lost in the iPad: narrative engagement on paper and tablet. *Scientific Study of Literature*, 4.2, pp.150–177.

Mangen, A & A. Van der Weel (2016). The evolution of reading in the age of digitisation: an integrative framework for reading research, *Literacy* Vol. 50 No 3, p.116-124

Mangen, A., Walgermo, B. R. and Brønnick, K. (2013) Reading linear texts on paper vs. computer screens: effects on reading comprehension. *International Journal of Educational Research*, 58, pp. 61–68.

Margolin, S. J., Driscoll, C., Toland, M. J. and Kegler, J.L. (2013) E-readers, computer screens, or paper: does reading comprehension change across media platforms? *Applied Cognitive Psychology*, 27.4, pp. 512–519.

Merchant, G. (2015) Keep taking the tablets: iPads, story apps and early literacy. *Australian Journal of Language & Literacy*, 38.1, pp. 3–11.

Ong, W. J. (1982) *Orality and Literacy: The Technologizing of the Word* London & New York: Methuen. Literacy Volume 50 Number 3 September 2016 123
Ong, W. (2005 added) *Orality and Literacy. The Technologizing of the Word*. Taylor & Francis e-Library

Patricia A. Alexander & The Disciplined Reading and Learning Research Laboratory (2012): *Reading Into the Future: Competence for the 21st Century*, *Educational Psychologist*, 47:4, 259-280

Peicheva, D. (2014) *Metamorfozi i transformatsii v komunikatsionnoto prostranstvo i pismenata kultura*, V: Shopova T.& D. Peicheva (Eds) *Digitalna kultura i obshtestvo*. Blagoevgrad: UI „N.Rilski” In Bulgarian [Metamorphoses and transformations in communication space and written culture In Shopova T.& D. Peicheva (Eds) *Digital culture and society*. Blagoevgrad: UP “N.Rilski

Peicheva, D. (2015) *Prestrukturirane na komunikatsiite i transformatsii na cheteneto v digitalnata era*. V: Peicheva, D and M. Serafimova (Eds.). *Sotsiologicheski prostranstva*. Blagoevgrad: Universitetsko izdatelstvo „N.Rilski“ In Bulgarian [Restructuring of the communications and transformations of reading in the digital age. Peicheva, D & M. Serafimova (Eds.). *Sotsiological spaces*. Blagoevgrad: University publishing „N.Rilski

Peicheva, D., Raycheva, L., Milenkova, V. . (2015). *Predizvikatelstva na elektronnoto chetene v medializiranoto obshtestvo, e-spisanie Problemi na postmodernostta tom 5, No.3, p. 296-310* [Challenges of e-Reading in the Mediatized Society, e-Journal Postmodernity Problems vol 5 No 3

Peicheva, D. V. Milenkova (2017) *Knowledge Society and Digital Media Literacy: Foundations for Social Inclusion and Realization in Bulgarian Context*. *Calitatea Vieții XXVIII(1): Romanian Academy Publishing House pp.50-74 (Scopus)*

Peicheva D., V. Milenkova, B. Manov, L. Raycheva (2017). *The ICT, E-reading and Media Ecosystem*. In Nadib Callaos, Frederich Welsch (Editors), *The 11th International Multi Conference on Society, Cybernetics and Informatics*. Springer International Publishing, *Proceedings III S*, pp. 83-87.

Peicheva, D & L. Raycheva 2016 The Transformation of Reading Among the Ageing Population in the Digital Age in Human Aspects of IT for the Aged Population. Design for Aging. (Jia Zhou and Gavriel Salvendy (Eds) Series Title Lecture Notes in Computer Science. Springer International Publishing pp 216-225 Rick Busselle & Helena Bilandzic (2009): Measuring Narrative Engagement, *Media Psychology*, 12:4, 321-347

Rose, E. (2011) The phenomenology of on-screen reading: university students' lived experience of digitised text. *British Journal of Educational Technology*, 42.3, pp. 515–526.

Rowell, J. (2014) Toward a phenomenology of contemporary reading. *Australian Journal of Language and Literacy*, 37.2, pp. 117–127.

Siegenthaler, E., Wurtz, P., Bergamin, P. And Groner, R. (2011) Comparing reading processes on e-ink displays and print. *Displays*, 32.5, pp. 268–273.

Van Der Weel, A. (2011) *Changing Our Textual Minds: Towards a Digital Order of Knowledge* Manchester: Manchester University Press.

***Добринка Пейчева** е професор, доктор и доктор на социологическите науки. Работи в катедра Социология, Югозападен университет “Неофит Рилски“ MC Member

****КОНТРИБУТОРИ:**

1. Prof Miha Kovac, Философски факултет, Любляна, Словения, MC Member;
2. Dr Orsolya Papp-Zipernovszky, Institute of Psychology, Szeged Hungary, MC Member;
3. Dr Gitte Balling, University of Copenhagen, Copenhagen, Denmark; MC Member
4. Prof Jiri Travnicek, Institut of Czech Literature - Czech Academy of Sciences, Praha 1 Czech Republic, MC Member
5. Prof Elena Maceviciute, Vilnius University, Vilnius, Lithuania, MC Member
6. Dr Marina Kotrla Topic, Institute of Social Sciences, Osijek, Croatia, MC Member
7. Dr Katrin Tiidenberg, Tallinn University, Tallinn, Estonia, MC Member
8. Dr Lefkios Neophytou, University of Nicosia, Nicosia, Cyprus, MC Member
9. Dr Luminita Frentiu, Universitatea de Vest din Timisoara, Timisoara, Romania, MC Member

10. Dr Cengiz Acarturk, Middle East Technical University, Ankara, Turkey, MC Member

11. Dr Johanna Kaakinen, University of Turku, Turku, Finland, MC Member

12. Prof Daiva Janaviciene, Klaipeda University, Social Science Faculty, Klaipeda, Lithuania, MC Member

13. Boguslava Dobek - Ostrowska, Wroclaw University, Poland

14. Лилия Райчева- СУ „Климент Охридски“, ФЖМК